

TIETEELLISEN VAIHDON PITKÄ HISTORIA SUOMESSA

GEORG STRIEN

Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus täytti 1. syyskuuta 2019 40 vuotta.

Tässä lyhyessä katsauksessa esitellään vaihtokeskuksen historian tärkeimmät tapahtumat.

Julkaisuvaihdon alkua maailmassa on hankala määrittellä tarkkaan, mutta ilmeisesti vaihto aloitettiin 1600-luvun loppupuolella. Suomessa vaihto alkoi noin vuonna 1750 silloisessa Turun akatemiassa. Finska Vetenskaps-Societeten eli Suomen Tiedeseura harrasti vuodesta 1843 alkaen ensimmäisenä suomalaisena tieteellisenä seurana julkaisujen vaihtoa. Vaihto oli myöhemmin myös muiden seurojen ensisijainen keino kartuttaa kirjastokokoelmia. Vuonna 1899 perustettiin Tieteellisten seurain kirjasto ja Tieteellisten seurain valtuuskunta (TSV). Alussa TSV koostui yhdeksästä seurasta ja työntekijöitä oli ainoastaan yksi, kirjastonhoitaja, joka toimi myös valtuuskunnan sihteerinä.

Jo pian TSV:n ja kirjaston perustamisen jälkeen alkoivat tilat käydä ahtaiksi. Yksi syy tilan ahtauteen oli, että eri seurojen hankintoja ei koordinoitu millään tavalla, ja niin saatiin osasta sarjoja jopa seitsemän kappaletta eri seurojen vaihtona. Vuosien mittaan kokoelmien kasvua yritettiin jarruttaa. Hallitus osoitti uudet tilat Säätytalosta vasta vuonna 1931. Vuosina 1979–80 Tieteellisten seurain kirjaston kokoelmat purettiin, kun ne kasvoivat liian suuriksi. Julkaisut sijoitettiin yliopistokirjastoihin ympäri Suomea, kuitenkin niin, että yksi kappale kutakin julkaisua jäi Helsinkiin.

Uusi, perustettava Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus hoitaisi jatkossakin julkaisuvaihtoa, edelleen TSV:n alaisuudessa. Varastokirjaston perustaminen Kuopioon vuonna 1989 johti siihen, että vaihtokeskus yritettiin ainakin kolmeen otteeseen lakkauttaa, viimeksi vuonna 2007.

Vuonna 2013 tapahtunut TSV:n muutto Snellmaninkadulle oli vaihtokeskukselle paluu juurille, koska kyseessä on sama rakennus, mihin vaihtokeskus sijoitettiin perustamisen jälkeen vuonna 1980.

Vuonna 1967 Suomi hyväksyi Unescon sopimuksen koskien julkaisuvaihtoa, jonka mukaan

Tieteellisten seurain kirjasto toimii kansallisena vaihtokeskuksena. Vuonna 1978 säädettiin lailla Tieteellisten seurain kirjaston henkilökunnan asemasta kirjaston lakkauttamisen takia. Itse lakkauttaminen ei edellyttänyt lainsäätäjien toimia, koska toiminta säilyi TSV:n yhteydessä. Vuonna 2006 säädettiin laki Tieteellisten seurain valtuuskunnasta. Silloin vaihtokeskus toimi yhtenä perusteluna lain säätämiseen, koska se on hoitanut virallista tehtävää kansallisena vaihtokeskuksena.

Vuonna 1973 oli kirjaston kokoelmissa noin 11 600 sarjaa, joiden osalta saatiin uutta aineistoa kokoelmiin, mutta nykyään vastaava luku on 3 900 kappaletta. Kun vuonna 1983 vaihtokeskuksessa oli 17 työntekijää (lukuun sisältyi myös 6 varaston työntekijää), niin tällä hetkellä vaihtotoiminnasta vastaa neljä henkilöä.

Viime aikoina kaksi varsin huomattavaa tekijää on vaikuttanut vaihtokeskuksen toimintaan koko julkaisualaa koskevan teknologian kehittymisen lisäksi. Aikoinaan, erityisesti vaihdon alkuaikoina, postin kulun ollessa hankalampaa, julkaisuvaihto edusti vapaata ja maksutonta pääsyä tietoon. Tämä periaate (*open access*) on tieteelle edelleen tärkeä ja keskeinen. Toinen tärkeä tekijä on kirjastojen kehitys, niin Suomessa kuin ulkomailla. Se on luonnollisesti kytköksissä elektroniseen julkaisemiseen, mutta paperijulkaisujen merkityksen vähenemiseen vaikutti myös rahan puute. Kirjastot joutuivat säästämään tilasta, henkilökunnasta ja hyllymetreistä. Samalla laskivat myös hankintamäärärahat, mikä ei kuitenkaan vaikuttanut vaihtojulkaisujen kysyntään positiivisesti. Siihen nähden, että vaihtojen kuolemaa ennustettiin jo 1990-luvulla, vaihtokeskus on vielä vahvasti mukana, sillä aineistoa vastaanotetaan edelleen kirjastoissa.

Kirjoittaja on johtava kirjastonhoitaja vaihtokeskuksessa.